

Такім чынам, народу патрэбен быў выказнік думак, заступнік, які разбудзіць народ і павядзе за сабою. Пісьменнік стварае вобраз змагара за народ і радзіму. У Уладзіміра Караткевіча гэта герой, які адлюстроўвае ў сабе шляхецкія і сялянскія рысы, князь-мужык Алесь Загорскі, здольны сінтэзаваць жыццёвую неабходнасць усенароднай барацьбы. У аўтара вобразы шляхты маюць прыкметы найвышэйшага рыцарства, як маральна-духоўнага, так і па лініі ўчынку. Яны служылі народу і роднаму краю.

Спіс выкарыстанай літаратуры і крыніц

- 1 Караткевіч, У. С. Збор твораў: У 8 т. / У. С. Караткевіч // – Мінск: Мастацкая літаратура, 1989. – Т. 4-5.
- 2 Мальдзіс, А. Жыцце і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча: Партр. пісьменніка і чалавека. Мінск, 1990. – 230 с.
- 3 Шур, В. В. Уласнае імя ў мастацкім тэксце: манаграфія / В. В. Шур. – Мазыр: УА МДПУ імя І.П. Шамякіна, 2010. – 207 с.
- 4 Шынкарэнка В. Пад ветразем добра і прыгажосці: Жанрава-стылявыя асаблівасці прозы У. Караткевіча. – Мінск: Навука і тэхніка, 1995. – 175 с.
- Герцович Я. Судьбы человеческие и судьбы народные / Я. Герцович // Советская Белорусия. – 1965. – 9 сентября. – С. 4.

УДК 811.161.3'42:821.161.3-3* В.Казько

Л. П. Дземідзенка

ПАБОЧНЫЯ КАНСТРУКЦЫІ Ў МОВЕ ТВОРАЎ ВІКТАРА КАЗЬКО

Артыкул прысвечаны разгляду пабочных канструкцый у мове твораў Віктара Казько на аснове даследавання шырокага фактычнага матэрыялу, які падмацоўваецца тэарэтычнымі выкладамі. Звяртаецца ўвага на тое, што выкарыстанне пабочных канструкцый ў мове твораў абумоўлена тым, што дадзеныя канструкцыі ўтрымліваюць трапную характарыстыку персанажа, выражаюць стаўленне аўтара да героя, робяць паведамленне больш дакладным і разгорнутым.

Вялікае значэнне для стварэння інтанацыі твора, тону, для ўзмацнення яго эмацыянальнай выразнасці мае сінтаксічная характарыстыка тэксту. Лексічныя сродкі, непасрэдна звязаныя з будовай фразы, залежаць ад гэтай будовы: яны не існуюць у літаратуры без пэўнага кампазіцыйна-сінтаксічнага афармлення. Пісьменніку мала знайсці, выбраць патрэбныя для перадачы думкі словы, неабходна належным чынам спалучыць іх у сказе. Дзеля гэтага аўтарамі выкарыстоўваюцца самыя разнастайныя сінтаксічныя элементы. Віктар Казько ў сваіх творах шырока выкарыстоўвае такія сінтаксічны сродак як пабочная канструкцыя, асноўная функцыя якога характарызаваць змешчанае ў сказе паведамленне і выражаць адносіны да гэтага паведамлення.

У мове твораў Віктара Казько пабочныя канструкцыі выражаюць наступныя адносіны:

далучальна-заклучальныя з адценнем падагульнення, якое з'яўляецца не непасрэдным, а як бы мімаходным: *І бусел у небе на заходзе сонца, значыць, заўтра будзе*

добрае надвор'е, у Вашынгтоне [1, с. 92]; Дрыжэлі дошкі палка, на якім ён спаў, дрыжэлі сцены. **Значыць**, гэта не сон, падумаў Но Пасаран, конніца ўжо тут [1, с. 187]; Не толькі ў працы, але і ва ўсім іншым, нават у каханні, у абыходзе з дзяўчынай ён быў тады як салдат, няўхільна падпарадкоўваўся правілам, загадам, **словам**, няўхільна выконваў усё, што яму ні загадалі, што ад яго не патрабавалі [2, с. 407];

далучальна-заклучальныя з адценнем паслядоўнасці, пры якім падкрэсліваецца вынік дзеяння: Пасля чаго, **нарэшце**, Сідар і сам пераапрунуўся ў той самы касцюм, што падарыў яму на вяселле цесць [3, с. 175]; Дзе ж савецкая ўлада, **нарэшце**, і што гэта такое, савецкая ўлада, калі так апусціла чалавека [1, с. 198];

далучальна-заклучальныя з адценнем катэгарычнага падагульнення: І перамога, будзьце спакойненькія, была забяспечана. **Наогул**, на дзетдомаўскі погляд, без усялякага перабольшвання, у сябе дома слабадзяне здольныя былі абыграць любую каманду, нават экстра-класа, не гаворачы аб мінскім “Спартаку” [4, с. 72]; І часам усё здавалася толькі трызненнем, а часам – не бачыў ён яе, гаварыў з ёю. **Наогул**, ці была ў яго Алена, хто яна такая [5, с. 303];

далучальна-дапаўняльныя з адценнем падагульнення: Аб гэтым можна было даведацца і па білеце, які ён трымаў у спатнелай руцэ, **акрамя таго**, насупраць на сцяне вісеў расклад [5, с. 112]; Тэхніцы лепш без гэтых зон упраўляцца, нішто не замінае. **Акрамя таго**, я не ведаю, канешне, але мне асабіста вось гэта падабаецца [5, с. 199]; І гэта вёска, **акрамя ўсяго**, памятала яго, яшчэ калі ён быў хлопчыкам [3, с. 111];

далучальна-паясняльныя: Прыходзіў, **напрыклад**, да яго старшыня суседняга з Княжборам калгаса, патрабаваў, слёзна прасіў той жа глыбока меліярацыі, пракапаць яму пару канаў, каб спусціць тую ж ваду, за якую змагаўся гідрагеолаг, асушыць балота: пяцьдзесят – сто гектараў зямлі [5, с. 177]; Забыўшыся, што лятаюць на Палессі і наогул па ўсёй зямлі, **напрыклад**, божыя кароўкі, якіх ніхто за карысных не лічыць [5, с. 325];

далучальна-пералічальныя: **Па-першае**, пахам: цыбуляю і часнаком ахутаны быў, як павук павуціннем [1, с. 149]; **Па-першае**, няма патрэбы ні ўякой снасці, **па-другое**, не трэба азірацца па баках, няма чаго баяцца рыбагляду [2, с. 365]; **Па-першае**, тут не месца было знаходзіцца полю. **Па-другое**, як гэта яно загарэлася. **Па-трэцяе**, як гэта хтосьці дапяў сюды [2, с. 101].

Пабочныя канструкцыі ў мове твораў Віктара Казько могуць набываць розныя адценні суб'ектыўных адносін. Калі ў якасці сродкаў сувязі паўпрэдыкатыўных і прэдыкатыўных адзінак ужываюцца пабочныя словы *мусіць*, *відаць*, *здаецца*, яны ўказваюць на ступень неверагоднасці, папярэдняе меркаванне, няўпэўненасць: *Не-не-не*, як і іншыя, не хацела свіней на могілках, але, **мусіць**, толькі яна адна адчула горкую праўду ў словах Барздыкі [5, с. 41]; Той нават не варухнуўся, глядзеў у неба, пасміхаўся *па-дзіцячы даверліва і радасна*, і гэтая ўсмешка яго, **мусіць**, ужо канчаткова дапакла Мацвею [5, с. 125]; А баба Зося, **відаць**, купіла малако ў цёткі, што жыве насупраць дзетдома, купіла за ўласныя грошы [4, с. 28]; **Здаецца**, і не спаў ён у той час: вочы заўсёды адплюшчаны былі, як чакалася чагосьці, а чаго невядома [4, с. 11] Калі пакласці галаву на зямлю, **здаецца**, як песня, якая плыве над зямлёй, песня без слоў: *а-а-а. Манатонная, глухая...* [4, с. 61].

Для таго, каб надаць эмацыянальную ацэнку выказванню – радасць, задавальненне, гонар, засмучэнне, здзіўленне, шкадаванне, аўтар часта ўжывае такія пабочныя канструкцыі, як *на ічасце*, *на радасць*, *на бяду*, *на жаль*, *на маё здзіўленне*, *чаго добрага*: *А мо і не было ніякай перасцярогі, мо апанаваў яго, Мацвея, проста сум, застарэлы яго сум невядома чаго, на кім і чым. Але суму яго, на ічасце, не зразумелі, не адчулі* [5, с. 192]; *І на жаль*, з цягам часу, з надыходам розных паляпшэнняў, павелічэнняў і амаль ці не дабрабыту яны робяцца яшчэ больш крохкімі і ўсё

аддаляюцца, аддаляюцца ад нас [1, с. 228]; *Боты і гармонік мелі адзін і той жа пах, і Махахей, удыхаючы цяпер яго, успамінаў тыя першыя свае боты і ўсміхаўся памяці, не спяшаўся выйсці на людзі, баяўся, што людзі не зразумеюць яго і, чаго добрага, яшчэ і асудзяць, і не хацеў ён нікому паказваць сваю радасць, ні з кім не хацеў дзяліцца ёю, таму і даваў кругалю кіламетры з тры, каб сцэжкам і з боку лесу падысці да вёскі і гарадамі праскочыць у сваю хату* [5, с. 159].

Пабочныя словы *безумоўна, бяспрэчна, сапраўды, відавочна, несумненна, вядома* выкарыстоўвае Віктар Казько ў тых выпадках, калі хоча перадаць, наадварот, упэўненасць, несумненнасць, поўную адпаведнасць зместу: *І мае рацыю, **безумоўна**, Барздыка, чаго, калі папытацца, пёрся, ведаў жа, што такое княжборскі магазін – Цупрыкава карчма, шынок у Лявона* [5, с. 135]; *І дзе-дзе, а ў ААН, самай міратворчай арганізацыі на зямлі, закліканай быць садружнай усім, не адчуць таго, куды нахінулася стрэлка, проста немагчыма, калі ты, **вядома**, не безнадзейна аглух і аслеп* [5, с. 41]; *Быў ён і **сапраўды** невідучы і ў вопінах, нібыта яго адліць адлілі, а адшліфаваць не паспелі, ці гэты ён плакаў увесь час і слёзы з'елі яго твар* [5, с. 60]; *Так, **несумненна**, ён адчуваў такую патрэбу* [2, с. 155].

Пабочныя канструкцыі, захоўваючы ўласцівыя ім значэнні, узбагачаюць далучальныя і асобныя разнавіднасці злучальных адносін разнастайнымі сэнсавымі адценнямі, што робіць мову твораў В.Казько больш дакладнай, выразнай і вобразнай. Дазваляе аўтару дакладней выразіць думку, сцвердзіць пэўнае меркаванне, выказаць свае адносіны.

У мове твораў Віктара Казько ўжываюцца пабочныя канструкцыі рознай структуры: словы, словазлучэнні, сказы. Пабочныя словы захоўваюць непасрэдную сувязь з адпаведнымі часціцамі мовы і выступаюць у функцыі не толькі пабочных, але і ў функцыі членаў сказа. Яны могуць суадносіцца з назоўнікамі з прыназоўнікамі і без іх: *І на жаль, з цягам часу, з надыходам розных паляпшэнняў, павелічэнняў і амаль ці не дабрабыту яны робяцца яшчэ больш крохкімі і ўсё аддаляюцца, аддаляюцца ад нас* [1, с. 228]; з прыслоўямі: ***Па-першае**, няма патрэбы ні ўякой снасіці, **па-другое**, не трэба азірацца па баках, няма чаго баяцца рыбнагляду* [2, с. 365]; з дзеясловамі: *Не вельмі вадзілася тут і жывёла; **помніцца**, перад вайною, як абклалі падаткамі на воўну, людзі не тое што авечак і бараноў, кажухі стрыгчы пачалі* [3, с. 39].

Пабочныя словазлучэнні В. Казько выкарыстоўвае вельмі актыўна. Як правіла, яны з'яўляюцца адным са сродкаў моўнай характарыстыкі персанажаў, ствараюць дадатковую эмацыянальную афарбоўку: ***На самай справе**, калі спытаць, чаго ўзнялі такі вэрхал. Чаго галосіць, лямантуюць, пішчаць* [2, с.283]; *І Мацвей, **дзіўная справа**, раптам адчуў нейкую разгубленасць і няўпэўненасць, дастаў з кішэні на гэты раз паперку* [5, с. 312]; ***Ва ўсякім разе**, нямы зразумеў яго, загнаў патрон у ствол, прыладзіўся* [5, с. 15]; А яны шкадавалі... *І **больш таго**, хацелі ісці да ротнага прасіць, каб адмяніў ён свой загад, бо нельга яму, Цімоху Махахею, гінуць* [5, с. 365]; ***Уласна кажучы**, нават не дзіва, а сама аголеная праўда аб мінулым, аб вёсцы майго дзяцінства, аб тым, якая бязглуздзіца і лухта ў той памяці, крывым люстэрку душы, якімі казкам, паданнямі і байкамі жывіў і ўсцешваў я ўсе гэтыя гады сваю душу* [2, с. 212]; *Хто мог загадзя сказаць, што такую цяжкаю будзе яго дарога да бацькоўскай хаты, што ён будзе такі апустошаны, спалёны. Памяць аб мінулым здаецца, выгарала ў ім, усё спаліла вайна, таму ён ужо і не спяшаецца нікуды, ў Беліч, але бавіць час, а, **прасцей кажучы**, баіцца* [2, с. 43].

Пабочныя сказы, якія не маюць граматычнай сувязі з асноўным сказам, уносяць, як правіла, у асноўную думку розныя пабочныя заўвагі. Сувязь, якая існуе паміж пабочным сказам і астатняй часткай сказа звычайна афармляецца або бяззлучнікавым спосабам: *Зямля, **здалося Маруду**, скаланулася, здрыганулася і гідранушка, нібы была*

яна жывой, канём, і конь гэты не хацеў даверыцца Маруду, імкнуўся скінуць яго з сябе, падкідаў угору зад, правяраў, ці можа ён ездзіць, сядзець як у сядле. Ці можна такому ездаку давяраць сябе [5, с. 385]; Ён вылузнуўся з маіх абдымкаў, аббег убок і з адчаем, мне здалося, і з нянавісцю да мяне ціха прашаптаў: - Дзед памёр [2, с. 7]; або злучнікавым: І толькі калі яблыня, як здалося Сідару, адхіснулася ад яго, здрыганулася камлём і кронаю, квеценню, што шаганула ўверх і пасыпалася яму на галаву, спярэціла зямлю, ён адчуў, што робіць нешта нядобрае, забароннае, чаго нельга рабіць [2, с. 96]; Ён памятаў, што тут было раней, таму колісь і збег адсюль, збег, але не забыў свае радзімы, хаця гэта было яшчэ да Канады, у Амерыцы, у татах, як вы ведаеце, ён ужо быў не мужык, не, паважаны чалавек, прадпрымальнік, завёў свае дзела, варочаў мільёнамі, Мацвей пацікавіўся, як гэта ён нажыў свае мільёны [5, с. 364].

Пабочныя сказы ў мове твораў Віктара Казько суадносяцца з рознага тыпу аднастаўнымі сказамі. Побочныя сказы, якія сінтаксічна суадносяцца з аднастаўнымі няпэўна-асабовымі сказамі ў творах пісьменніка распаўсюджаны значна больш у параўнанні з іншымі. Дадзеныя побочныя сказы ў большасці з'яўляюцца развітымі: *Марна чакаць пакуль цяпла і сонца – яшчэ мяцеліца завіхурыцца, і марозік прыцісне – будзе окіць на бусліка, як гавораць на Палесці: антон лепш за чалавека ведае пра надвор'е* [5, с. 23]; - *А ў цябе ёсць? – Няма. Але, як у нас кажуць, калі вельмі трэба – знойдем* [1, 114]; *Увогуле, як кажуць у такіх выпадках, здарылася нешта наўродзе Валодзі* [1, с. 283].

Сустракаюцца ў мове твораў Віктара Казько і побочныя сказы, якія сінтаксічна суадносяцца з двухстаўнымі сказамі, якія, як правіла, з'яўляюцца неразвітымі: *Пятлянка, пракладвалася драўлянаю сахою, якую цягнулі сялянскія волікі, пазначалася стракатымі чырвона-белымі слупкамі з гербам, пад якім узыходзіла сонца, – з таго боку ставілі слупы чорна-белыя, з аднагаловым арлом, пеўнікам, як казалі сяляне і пагранічнікі, – засцерагалася жывою суравою ніткаю, таму не было дроту, нітку гэтую працягвалі ўсяляк кантрольнай паласы, летам яна стала фабрычнаю – прынеслі з таго боку кантрабандысты* [2, с. 20]; *Але ж калі тое свята будзе, а цяпер, як кажуць міліцыянеры: грамадзянін не трэба* [2, с. 227].

Такім чынам, побочныя канструкцыі з'яўляюцца неабходным кампанентам сінтаксічнай будовы сказа, спрыяюць пашырэнню інфармацыйнасці, ёмістасці выказвання, наданню неабходнай экспрэсіўна-эмацыянальнай афарбоўкі. Наяўнасць побочных канструкцый у мове твораў Віктара Казько абумоўлена іх эмацыянальнасцю, экспрэсіўнасцю, дадатковым значэннем і адценнем, што ўзбагачае як мову персанажаў, так і аўтара і дапамагае больш ярка, дакладна і глыбока раскрыць рэчаіснасць.

Спіс выкарыстанай літаратуры і крыніц

- 1 Казько, В. Выратуй і памілуй нас, чорны бусел: Аповесці, апавяданні, эсэ / В. Казько. – Мінск: Маст. літ., 1993. – 319 с.
- 2 Казько, В. Выбранныя творы. У 2 т. Т. 2. Хроніка дзетдомаўскага саду: Раман. Цвіце на Палесці груша: Аповесць. – Мінск: Маст. літ., 1990. – 480 с.
- 3 Казько, В. Хроніка дзетдомаўскага саду: Раман / Маст. У. Гладкевіч. – Мінск: Маст. літ., 1987. – 430 с.
- 4 Казько, В. Суд у Слабадзе. Аповесць / В. Казько. – Мінск: “Сталія”, 2002. – 192 с.
- 5 Казько, В. Выбранныя творы. У 2 т. Т.1. Неруш: Раман. Апавяданні/ Прад. П. Ігрунавай. – Мінск: Маст. літ., 1990. – 479 с.